

Knygų lentynoje

GLOBALAUS MĄSTYMO DOZĖ XXI AMŽIUIJE ARBA VISŲ ŠALIŲ POLITARISTAI, VIENYKITĖS...

Res.: Семёнов Ю. И. Политарный («азиатский»)

способ производства. Сущность и место в истории человечества и России. Философско-исторические очерки. Москва, 2008. 404 с.

Praeitais metais nedideliu tiražu (500 egz.) pasirodžiusią rusų istorijos teoretiko, etnologo ir filosofo Jurijaus Semionovo (1929–) teminę tekstų rinktinę neapsiriktume pavadinę autorine vadinamojo azijinio gamybos būdo enciklopedija. Joje ne tik įvairiais aspektais aptarti pagrindiniai bendrieji šios koncepcijos teiginiai bei jos taikymas įvairioms visuomenėms įvairiais laikotarpiais interpretuoti, bet ir atskleista paties azijinio gamybos būdo idėjos istorija, taip pat paties autoriaus pažiūrų evoliucija šiuo klausimu (o juk Semionovas azijinio gamybos būdo idėja domisi jau nuo savo studijų metų, t. y. pokario laikų).

Vis dėlto, nors politarizmas ir yra teminė knygos ašis, vien taip jos turinį apibūdinti būtų per siaura. Iš esmės tai kartu yra dar viena Jurijaus Semionovo istoriosofinės koncepcijos apybraiža¹. Derėtų pridurti: *globalios* istoriosofinės koncepcijos, nes autorius pasižymi ypatingu polinkiu sisteminti savo pažiūras ir globalizuo-

ti savo istorijos proceso sampratą. Tai ne ypač populiariu postmodernistinio skepsio ir akademinio pasaulio disciplininės partikuliarizacijos kontekste. Būtent todėl Semionovo istoriosofiniai užmojai ir pastangos imponuoja.

Beje, reikėtų pažymėti, kad Semionovas nuosekliai kuria ganėtinai savitą sąvokų aparatą (kartais tuo ir piktnaudžiauja), kurį būtina įsisavinti norint aiškiai suprasti autoriaus minčių eigą.

***

Matyt, pradėti derėtų nuo pačios Semionovo suformuluotos globalios istoriosofinės sistemos, kuri glaustai atskleista ir aptariamoje jo knygoje. Semionovas iškart atmeta vyraujančią marksistinių visuotinės istorijos modelį (kurį jis vadina linijiniu formaciniu), kurio šalininkai, kad ir kiek pažangių visuomenės raidos stadijų išskirtų, išvelgia formacijų kaitą tik individualioje vidinėje kiekvienos visuomenės raidoje. Šiuo atveju visuotinė istorija suprantama tik kaip paprasta visiškai savarankiškai koegzistuojančių visuomenių (socių) visuma.

Teoretikas atkreipia dėmesį, kad, neatsisakant žmonijos pažangios raidos idėjos, galima ir kitokia Karlo Marxo socioekono-

¹ Išsamiai autoriaus istoriosofinė koncepcija jau išdėstyta kitose jo knygos: Введение во всемирную историю. Москва, 1997–2001, вып. I–III – Философия истории (Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней). Москва, 2003.

minės raidos stadijų interpretacija. Semionovo manymu, pažanga istorijoje reiškiasi tik visos žmonijos mastu. Tik šiuo lygmeniu skirtinos tam tikros kokybiškai viena už kitą pažangesnės raidos pakopos, kurias autorius vadina visuomeninėmis ekonominėmis formacijomis. Kai kurias šios raidos pakopas gali pereiti ir atskiri sociorai, bet tai visai nėra būtina. Rusų istorikas tai vadina globalia formacine visuotinės istorijos samprata. Tokios sampratos šerdis yra istorinės estafetės idėja, kuri, pasak Semionovo, nėra nauja (ją esą dar XVI a. kėlė prancūzų teisininkas Jeanas Bodinas). Istorijos teoretikas nuosekliai bando derinti diachroninę visuotinės istorijos raidos schemą („vertikalius“ ryšius) su sinchroniniais („horizontaliais“) ryšiais tarp sociorų, siekia atskleisti sinchroninių ir erdviųjų ryšių veiksnio svarbą visuotinės istorijos procesui. Todėl remiasi ir priklausomybės bei pasaulio kaip sistemos (angl. *world-system*) teorijų šalininkų įdirbiu.

Pasak istoriko, ryšiai tarp sociorų gali būti įvairaus pobūdžio, tačiau iš visos *tarpsociorinės sąveikos* įvairovės svarbiausi visuotinės istorijos procesui yra tie atvejai, kai sociorai, patyrę poveikį, išlieka savarankiški istorinės raidos vienetai, bet patiria esminių ilgalaikių pokyčių arba, atvirkščiai, praranda gebėjimą toliau plėtotis. Tai Semionovas vadina *sociorine indukcija*. Tam tikru visuotinės istorijos momentu sociorų socioekonominė raida tapo netolygi, todėl vienu metu koegzistavo sociorai, kurių raidos stadija skyrėsi. Sociorai, kurie konkrečioje istorinėje epochoje buvo pasiekę aukščiausią formacinį tipą, vadintini *superioriniais*, o likusieji – *inferioriniais*. Įvairūs sociorinės indukcijos variantai gali skatinti sociorų, patiriančių išorinį poveikį, raidą. *Superindukcijos*

atvejis, kai superioriniai sociorai teigiamai paveikia inferiorinių sociorų raidą taip, kad pastarieji „pasitempia“ iki superiorinių sociorų formacinio tipo, vadinamas *superiorizacija*. Kitu atveju, kuri Semionovas vadina *lateralizacija*, inferioriniai sociorai dėl išorinio poveikio taip pat esmingai evoliucionuoja, tačiau pasiekta kokybiškai nauja raidos stadija yra ne magistralinė, o šalutinė. Ji nelemia visuotinės istorijos proceso, todėl tokios šalutinės visuotinės istorijos atžvilgiu pavienių sociorų raidos pakopos vadintinos ne formacijomis, o atitinkamomis *paraformacijomis*.

Istorijos teoretiko manymu, žmonijos mastu skirtinos dvi pagrindinės visuomeninių-ekonominių formacijų kaitos formos:

- 1) *intrasociorinė endogeninė* (rus. *внутрисоциорная эндогенная*) socialinė revoliucija;
- 2) *egzosociorinė estafetinė* (rus. *внесоциорная эстафетная*) socialinė revoliucija.

Pirmoji forma yra puikiai žinoma tradiciniams marksistams (linijinės formacinės koncepcijos) šalininkams. Klasikinis pavyzdys – feodalizmo revoliucinė transformacija į kapitalizmą.

Antroji forma, Semionovo manymu, yra savitas superiorizacijos proceso atvejis (*ultrasuperiorizacija*), kuri sudaro du etapai:

- a) inferiorinis socioras dėl superiorinio socioro poveikio evoliucionuoja ir pasiekia paraformacijos pakopą,
- b) buvęs inferiorinis socioras iš paraformacinio tipo evoliucionuoja į naują visuotinės istorijos mastu formaciją.

Pasak šio istorijos teoretiko, visuotinėje istorijoje galima išvelgti du atvejus, kai

taip keitėsi formacijos: politarinę formaciją keitė antikinė, antikinę – feodalinė².

***

Semionovo teorinių pažiūrų originalumas ir naujumas neapsiriboja vien bendriausiais pirmiau aptartos globalinės formacinės visuotinės istorijos koncepcijos teiginiais.

Savo knygoje istorikas šalia pagrindinių (politarinio, antikinio, feodalinio) aptaria ir šalutinius ikikapitalistinius antagonistinius gamybos būdus, o tiksliau, atitinkamus eksploatacijos būdus, kuriais jie remiasi. Iš tokių rusų teoretikas išskiria nobilarinį, dominarinį, magnarinį ir militarinį. Deja, kaip rodo įdėmesnė šių eksploatacijos / gamybos būdų turinio analizė, čia kaip tik yra tas atvejis, kai Semionovas piktnaudžiauja naujų sąvokų kūrimu. Vienareikšmiškai nepriimtinas yra nobilarinio ir militarinio eksploatacijos būdų išskyrimas, nes iš Semionovo apibūdinimo paaiškėja, kad tai tik politinių darinių ir valdančiojo elito struktūravimosi variantai, nesudarantys jokio atskiro eksploatacijos metodo. Jie gali susiklostyti vyraujant tiek politariniam, tiek feodaliniam gamybos būdai (ir atitinkamai eksploatacijos būdai). Šiek tiek labiau verti dėmesio kiti du Semionovo minimi nepagrindiniai eksploatacijos būdai. Dominarinio eksploatacijos būdo atveju eksploatuotojas esą išnaudoja įvairiais

² Vis dėlto, suvokdamas savo istoriosofinės koncepcijos spekuliatyvumą, teoretikas savo „Istorijos filosofijoje“ teigia, kad jis negali įrodyti savo visuotinės istorijos raidos sampratos teisingumo jokiais bendrais samprotavimais. Yra tik vienas būdas tai padaryti: remiantis globalia stadijine koncepcija pateikti integralų visuotinės istorijos vaizdą, kuris labiau atitiktų istorinę tikrovę nei bet kuris kitas iki šiol egzistuojantis. Žr. Семёнов Ю. И. Философия истории // <http://www.orthomaxism.narod.ru/bibl/fil_istor/html/ch2.htm#2.14.11> [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 14 d.].

priklausomybės saitais susijusių asmenų (įnamių, įnamių sutuoktinių, samdinių, patekusių į skolinę priklausomybę, vergų) darbo jėgą. Esant magnariniam eksploatacijos būdai, eksploatuotojas (magnatas) valdo žemę, o neretai ir darbo priemones (grūdus, darbinius gyvulius). Jis nuomoja žemę, kartais ir darbo priemones tam tikromis sąlygomis (už dalį derliaus, kartais ir tam tikras darbo prievoles) dėl įvairių priežasčių (vergo statusas, išsiskolinimas, gamybos priemonių neturėjimas) negalintiems savarankiškai ūkininkauti asmenims (vergam, įnamiams, patekusiems į skolinę priklausomybę). Dominarinis eksploatacijos būdas, mūsų įsitikinimu, iš dalies sutampa su vergoviniu eksploatacijos būdu, o magnarinis panašus į feodalinį, nors ir išvėlgitini tam tikri skirtumai (tiesioginis gamintojas feodalizme turi daugiau teisių į valdomą žemę, taip pat yra sodybos, darbo įrankių, gyvulių savininkas). Šiaip ar taip, abiem atvejais turime marginalias tarpines eksploatacijos formas, kurios neturi lemiamos reikšmės gamybos būdų tipologijai.

***

Lygiai taip pat neįtikinama atrodo ir Semionovo senosios Rusios (iki XV a. vidurio) socioekonominės struktūros tipologija, nes ji iš esmės remiasi pirmiau aptarta abejotino conceptualumo šalutinių gamybos būdų klasifikacija, dar „pasūdanč“ papildomais terminijomis naujadarais: esą susiklosčiusi Rusijoje visuomenė paremta dviem sanklodomis – nobiloalimentine ir dominomagnarine.

Tolesnė Rusija virtusios Rusios raidos iki XIX a. tipologinė koncepcija irgi nepasako mums nieko naujo: teigiama, kad Rusijoje susiklosto politarizmas.

Kur kas įdėmesnė Semionovo XIX a. Rusijos, kaip periferinio kapitalizmo vi-

suomenės, interpretacija. Pasak teoretiko, periferinis kapitalizmas Rusijoje, kaip ir visur kitur, buvo akligatvinis, todėl 1917 m. Rusijoje įvykusi vienintelė pergalinga antikapitalistinė revoliucija išvadavo nuo priklausomybės kapitalistiniams Vakarams ir atvėrė kelią sparčiai naujos paraformacijos – neopolitarizmo arba industrinio politarizmo – raidai. Vis dėlto XX a. devintajame dešimtmetyje neopolitarizmo raida SSRS išsisėmė. Tuomet, teoretiko manymu, įvykdyta kontrrevoliucija ir restauruotas periferinis kapitalizmas (įgavęs kleptokratinį pavidalą).

***

Rusijos raida anaip tol nėra išskirtinė, nes politarinis gamybos būdas labai „gyvybingas“ (tarsi melsvadumbliai³) ir kartkartėmis atgimsta įvairiais pavidalais įvairiuose pasaulio regionuose. Ne išimtis čia ir Vakarų Europa. Štai XVI–XVIII a. absoliutinės monarchijos, pasak Semionovo, traktuotinos kaip absoliutpolarizmas, o šalia Rusijos industrinio neopolitarizmo XX a. pirmojoje pusėje koegzistavo kita neopolitarizmo atmaina Italijoje ir Vokietijoje – politarkapitalizmas. Ir visais atvejais, kaip pažymi Semionovas, politarizmo įsigalėjimą lydi masinio teroro banga, nes tam, kad sistema funkcionuotų, politarchas (politaristinės visuomenės galva) turi garantuoti sau nevaržomą teisę į pavaldinių turtą ir gyvybę.

Reikėtų pažymėti, kad toks politarizmo „arealo“ išplėtimas laike ir erdvėje sukelia ne mažiau klausimų, nei duoda atsakymų. Pateiksime keletą tokių klausimų. Kodėl kai kurių Vakarų Europos šalių visuome-

nės, pasiekusios pažangiausią to meto žmonijos raidos pakopą (būtent taip atrodo iš Semionovo globalios formacinės visuotinės istorijos koncepcijos) – feodalizmą, – XVI–XVIII a. transformavosi į absoliutpolaristinę paraformaciją (t. y. degradavo), o paskui (nors polarizmo prigimtis esantis akligatvinė) evoliucionavo į kapitalizmą? Ar tai reiškia, kad feodalizmo transformacija į kapitalizmą vis dėlto vyko superiorizacijos ar ultrasuperiorizacijos būdu? Ar politarizmas būtinai užbaigia (ir pradeda) kiekvieną formacinį ciklą (juk, pasak Semionovo, turime politarinį Romos dominatą, absoliutpolarizmą Vakarų Europoje, potencialų neopolitarizmą Rusijoje arba kitose nepriklausomose periferinėse šalyse, kurios galėtų tapti šiuolaikinio ortokapitalizmo „duobkasėmis“ ir realizuoti naują globalų formacinį pokytį⁴). Ar tai, savo ruožtu, reiškia, kad formacinė kaita vis dėlto vyksta tik vienu būdu, t. y. ultrasuperiorizacijos arba egzosociorinės estafetinės revoliucijos būdu, nes, kaip teigia pats Semionovas, visos kitos polarizmo atmainos, išskyrus senąją, būdingą senovės Rytams, traktuotinos kaip paraformacijos?

Galiausiai šiame klausukų kontekste kyla teisėtas klausimas (jį juk implikuoja knygos paantraštė): kokią vis dėlto autorius mato polarizmo ateitį, ar jam skirta kokia nors istorinė misija? Į šį klausimą Semionovas mums šioje knygoje aiškiai neatsako, tačiau iš kitų jo veikalų galime sužinoti, kad periferiniam pasauliui derėtų atsikratyti priklausomybės nuo visokeriopai degraduojančių kapitalistinių Vakarų ir žūt būtinai kovoti dėl optimistinės žmoni-

³ Taiklus Iljos Smirnov palyginimas Semionovo knygos recenzijoje: *Смирнов, И. Первобытность располагает к рационализму* // <http://scepis.ru/library/id_2208.html> [žiūrėta 2009 m. rugšėjo 14 d.].

⁴ Apie tai plačiau žr. *Семёнов Ю. И. Введение во всемирную историю*, вып. I–III, он же, *Философия истории*.

jos ateities, t. y. komunizmo⁵. Turint omenyje, kad kova nukreipta prieš kapitalizmo sistemą, akivaizdu, jog emancipuotoji periferija nekurs nei kapitalizmo, nei demokratijos. Vadinasi, lieka kokio nors pavidalo politarizmas. Na, o kelias į politarizmą neišvengiamai veda per masinį terorą...

Vis dėlto nesinorėtų baigti šios Semionovo knygos recenziją taip niūriai, juo labiau kad autorius čia apie tai ir nerašo. Todėl norėtume pasakyti, kad rusų teoretiko knyga priverčia iš naujo pažvelgti į svarbiausius marksistinio visuotinės istorijos modeliavimo klausimus. Tuo ji ir

įdomi bei vertinga: kaip kūrybingas ir originalus bandymas atnaujinti marksistinę istoriosofiją. Dar vienas esminis tiek šios knygos, tiek visos Semionovo globalios formacinės visuotinės istorijos sampratos pranašumas – tai bandymas derinti klasiikinę marksistinę ir pasaulio kaip sistemos visuotinės istorijos traktuotes. Savo ruožtu, pati autoriaus politarinio gamybos būdo koncepcija pateikta labai plačiame kontekste ir, nors neišvengia spekuliatyvumo, teikia naujų ir įdomių išvalgų tipologizuojant ne tik ikimodernas, bet ir XX amžiaus visuomenes.

Nerijus Babinskas

---

⁵ *Жг. Семёнов Ю. И. Введение во всемирную историю, вып. I–III, он же, Философия истории.*